

ТРАНСПОЗИЦІЙНА РЕАЛІЗАЦІЯ ЧАСОВИХ ФОРМ ДІЄСЛОВА В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ: ДІАХРОНІЧНИЙ АСПЕКТ

Статтю присвячено дослідженню проблеми переносного вживання часових форм дієслова на різних етапах розвитку граматичної системи української мови. Виявлено граматичні форми, які в писемних пам'ятках української мови могли вживатися у невластивій їм часовій функції. З'ясовано, що найчастіше транспозиції зазнавали форми теперішнього часу, які могли використовуватися мовцями на позначення минулих або майбутніх дій, та синтетичні форми майбутнього часу доконаного виду. Такі форми активно використовували в текстах, що представляють різні стилі та жанри.

Ключові слова: часові форми, транспозиція, теперішній час, теперішній історичний, майбутній час, українська мова.

Marchylo L. Dudko I. Transpositional Realisation of Verb Tenses in the Ukrainian Language: the Diachronic Aspect. *The article focuses on the study of the problem of transposition of verb tenses at different stages of the development of the grammatical system of the Ukrainian language. The aim of the study is to find out the specific features of intralinguistic transposition of verb tenses on the basis of written texts of the Ukrainian language of the XIVth – the XVIIIth centuries. The objectives of the research are to identify language facts representing the relevant phenomenon in diachrony, projection on the current state of the development of the grammatical system of the Ukrainian language.*

The grammatical forms that could be used in ancient manuscripts in the Ukrainian language in an unusual temporal function are identified. It has been found out that the most frequently transposed forms were the present tense, which could be used to denote past or future actions, and the synthetic future perfect tense, used to denote actions that have occurred in the past or are occurring in the present (from the narrator's point of view). Cases of transposition of tense forms are recorded in chronicle texts, business language, epistolary, advice books, and folklore sources. The forms of the future imperfect (synthetic and analytical) and past tense in metaphorical use have not been found in the studied texts. Particularly noteworthy are the forms of the historical present, which are fixed in the oldest Slavic written texts. The corresponding forms were actively used in texts representing different styles and genres. The language facts presented in ancient manuscripts of different periods indicate that the Ukrainian language has long used means for enriching and expressing speech related to transpositional processes in the verb tense system. The modern Ukrainian language

also has a great potential of transpositional tense meanings, which verb tense forms acquire when they get into a sphere of a non-characteristic meaning.

Under such conditions, each of the tense forms can express the semantics of other tense forms related to it, in addition to its own categorical semantics. The functioning of the grammatical category of tense in synchronicity and diachronicity in the whole variety of meanings of tense verb forms, including figurative ones, reflects the general tendencies of the development of the grammatical system of both Ukrainian and other Slavic languages.

Keywords: *tense forms, transposition, present tense, historical present, future tense, Ukrainian language.*

Вступ

Дослідження транспозиційних процесів у мові, зокрема в граматиці, дали підстави для виділення транспозитології як окремого напрямку науки про мову. (Мельник, 1996: 1). Транспозиційні зміни дієслівних форм як мовної універсалії стали об'єктом наукового аналізу на матеріалі багатьох слов'янських мов. В україністиці їх досліджували В. М. Русанівський (Русанівський, 1971), М. О. Луценко (Луценко, 1987), С. С. Єрмоленко (Єрмоленко, 1987), Ю. В. Мельник (Мельник, 1996), А. П. Загнітко (Загнітко, 1996), О. І. Бондар (Бондар, 2000а; Бондар, 2000b), І. В. Піддубська (Піддубська, 2001), І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська (Вихованець, & Городенська, 2004), Л. Б. Наконечна (Наконечна, 2008), В. М. Барчук (Барчук, 2011), С. А. Романюк (Романюк, 2012), І. В. Дудко (Дудко, 2013) та ін. Фокус уваги був зосереджений переважно на синхронічному аспекті вивчення. Проте проблеми переносного вживання граматичних форм дієслова на різних етапах розвитку граматичної системи української мови, тобто в діяхронічному плані, на жаль, не приділяли достатньої уваги, що зумовило актуальність обраної теми. У пропонованій статті зроблено спробу заповнення цієї прогалини, зокрема висвітлення транспозиційних явищ у системі дієслівних форм в історії мови, що дасть змогу комплексно й системно осягнути сутність цих явищ у сучасній граматиці української мови.

Мета розвідки – з'ясувати особливості внутрішньомовної транспозиції часових форм дієслова на матеріалі писемних текстів української мови XIV – XVIII ст. Завдання полягають у виявленні мовних фактів, що репрезентують відповідне явище в діяхронії, проєкції на сучасний стан розвитку граматичної системи.

Методи та прийоми дослідження

Теоретико-методологічним підґрунтям розвідки слугували фундаментальні праці з історичної та сучасної граматики української мови, зокрема присвячені дослідженню транспозиційних процесів у граматичній системі українського дієслова. Основоположними постулатами дослідження є зв'язок мови і мовлення, мови і мислення, об'єктивного та суб'єктивного, форми й змісту в мові. Комплексне застосування різноманітних лінгвістичних методів і прийомів уможливорює всебічне й глибоке розкриття порушеної проблеми. У дослідженні графемної транспозиції використано описовий метод, що ґрунтується на зовнішній (логіко-психологічні прийоми, міжрівнева інтерпретація) та внутрішній інтерпретації (парадигматична і синтагматична методика з застосуванням опозиційного аналізу). Застосовувалися також прийоми дистрибутивного, компонентного, контекстологічного та трансформаційного аналізу, а також порівняльно-історичний метод дослідження мовних одиниць та явищ.

Виклад основного матеріалу

Час як універсальний феномен є предметом дослідження у різних наукових галузях – природничих і гуманітарних. На відміну від природничих наук, де досліджують об'єктивні характеристики часу, у гуманітарних науках дослідження цього поняття пов'язане із суб'єктивними чинниками, адже пізнання часу проходить через свідомість людини чи певного колективу. Граматична система є інтерпретацією поняттєво-світоглядних складників модельованого світу, які лише певним чином орієнтовані на об'єктивну реальність (Барчук, 2011: 5–6). Час у мові може бути виражений морфологічними, синтаксичними, лексичними, комбінованими засобами. Центральне місце серед них, безумовно, посідає категорія часу як морфологічна словозмінна категорія дієслова, що виражає відношення процесуальної ознаки (дії, стану, відношення) до моменту мовлення. Треба розрізняти момент мовлення, що постійно рухається, як елемент об'єктивного часу і відображення поняття про цей момент, зафіксоване в системі граматичних форм дієслова. У мовленні, у конкретному висловленні мовець, встановлюючи час дії, орієнтується на момент свого висловлення або на який-небудь інший момент позамовного часу. Але для вираження часової віднесеності дії в конкретному випадку

використовуються граматичні форми мови, у яких уже закладене граматичне значення часу, встановлене не мовцем, а граматичною мовною системою (Дудко, 2013: 49).

Кожна часова форма, крім своєї категорійної семантики, може виражати семантику своїх суміжних часових форм. Вживання часових форм у невластній значеннєвій сфері називають транспозицією граєм часу (Вихованець, & Городенська, 2004: 255). Транспозиція (від лат. *transpositio* – перестановка) – використання однієї мовної форми у функції іншої. В основі транспозиції лежить семантичне чи функціональне зіставлення мовних одиниць (Русанівський, & Тараненко, 2000: 638). Часова транспозиція є результатом обміну формально-семантичних характеристик суміжних граєм категорії часу: граматична часова форма, функціонуючи у не властивих для неї умовах, набуває нового темпорального значення – значення іншої граматичної форми, а семантична сфера, відповідно, отримує додатковий засіб вираження – граматичну форму іншої граєми (Наконечна, 2008: 4).

Хоча такі трансформаційні процеси переважно вивчають на матеріалі сучасних мов, проте численні випадки вживання часових форм у вторинному значенні виявлені в мові текстів, створених на ще початку історичного періоду, що засвідчує давність відповідного явища. На початкових етапах розвитку літературних слов'янських мов можливість вияву такого різновиду транспозиції, зокрема переносного вживання часових форм, реалізувалася обмежено. Один із найдавніших прикладів часової транспозиції, зафіксованих у слов'янських писемних пам'ятках, був виявлений дослідниками в текстах Зографського та Маріїнського Євангелій. У Євангелії від Матвія (глава XXII) старогрецька дієслівна форма ἀποστέλλουσιν перекладена формою теперішнього часу *посылаѡтъ*, тобто старогрецькому *praesens historicum* відповідає форма теперішнього історичного: **15 тогда шедъше фарисей съвѣтъ створиша на нѣ да и областятъ словом 16 и посылаѡтъ к нему оученикы своя съ Иродитѣны глаже** (Мутафчиев, 1964: 22–23).

У писемних пам'ятках української мови також зафіксовано випадки вживання часових форм у невластній семантичній сфері. Приклади транспозиції часових форм спостерігаються ще в літописних текстах, наприклад, у недатованій частині «Повісті временних літ»

(Іпатіївський літопис) у розповіді про перебування апостола Андрія на території, де жили слов'яни, зокрема на півночі: *и поиде по днѣпру горѣ • и приде въ словѣни • иде же нынѣ новѣгородѣ и видѣ ту суцѣа • како єсть обычаи имѣ • и како са мьють хвоцют са • и оудиви са имѣ иде въ вариги и приде в римѣ и сповѣда єлико научи • и єлико видѣ • и рѣ^ч имѣ дивно видѣхѣ словѣньскую зємлю • идучи ми стѣмо • видѣхѣ бани дрєвєны • и пережьгутъ є рамано • совлокутъ са и будутъ нази • и облѣют са квасомѣ оусни "ны"^{мѣ} • и возмутъ на са прутьє младоє • бьють са сами • и т^ого са добыють • егда влѣзуть ли живи • и облѣют са водою студєною • тако ожиютъ • и то творять по вса дни (ЛІ). У розповіді про минулі події літописець уживає форми минулого часу – *поиде, приде, иде, сповѣда, видѣ, рѣ^ч*, проте в прямій мові, крім аориста *видѣхѣ*, вжито інші часові форми. У тексті представлено форми майбутнього і теперішнього часу – *пережьгутъ, совлокутъ, будутъ (нази), облѣют са, возмутъ, ожиютъ, творять*. Отже, форми вжито в переносному значенні – у значенні минулого. Минулі події ніби розгортаються перед очима оповідача та адресата / адресатів.*

У писемних пам'ятках української мови виявлені випадки транспозиції форм теперішнього часу. Одним із варіантів перенесення теперішнього в план минулого є так званий теперішній історичний. Його переважно використовують у розмовному мовленні. Теперішній історичний, на думку О. Єсперсена, який «було б краще називати неісторичним або, ґрунтуючись на побіжному зауваженні Бругмана, *драматичним теперішнім часом*» (Jespersen, 1924: 258). «Теперішній драматичний» не виявлений у Гомера, але широко представлений у Геродота, пов'язаний з народною мовою і пізно з'явився в писемному мовленні (Там само). Таке вживання форм презенса засвідчене багатьма мовами в різні періоди розвитку літературних мов. Випадки вживання зазначених форм можна спостерігати в писемних текстах «причому не лише в репліках персонажів, а й в оповіді від «автора», точніше, від внутрішньо-текстуального (або літературно-художнього) суб'єкта викладу, де така оповідь може більш-менш експліцитно маркуватися саме як усна» (Єрмоленко, 2010: 159–160).

Зафіксовані відповідні часові форми в українських пам'ятках різних періодів. Виявлені вони в документах «Луцької замкової книги 1560–1561 рр.» у конструкціях з прямою мовою. Мовлення свідків,

загалом учасників процесу, фіксували дослівно, на що вказують такі записи: *А так мы очевистое сознане и лист их записный слово **У**сло-во до книг замковых записати казали* (ЛЗК, 1560, 161); *Пан (Василеи) Гулевич, тут жо стоячи, показал листы, которые от них мает, которые есмо при том шповеданю тых пнех вышеи помененых **сло-во от слова** до книг казали вписати* (ЛЗК, 1560, 161); *А так я тое шповедане очевистое сознане и лист записный **слово У**слово до книг замковых записати казаль* (ЛЗК, 1561, 216). Зокрема в тексті справи № 15 вжито форми теперішнього часу на позначення подій, які відбулися в минулому: *А потом, деи, и понеделок прошлыи мсца декабра деватог дна видел есми (т)ог кн̄за Василя. А он мимо двор кн̄гни Ивановои Четвертенскои самошост **едет**, а в руках **несет** ручници, жакгов с огнем* (ЛЗК, 1560, 159). У документі № 343 в прямій мові в умовній конструкції поряд з формами майбутнього часу вжито форму презенса *кажу*: *А потом, деи, **еє** млст пани Свинуская служебника своего Яна Гавриловича зо мною, вижом врадovým, и з людми сторонними на Змеинѣ до кн̄за Буремского посылала, пытаючи его млст: «Для чог того боарина збил и кона его з седлом, з опанчою и кордѣ в него взал?» Кназ Буремскии на то отказал: «Естли, деи, того збито, ино негараздѣ, а того, деи, ми жал, иж его на смертѣ не забито, а будѣт ли пани Свинуская тут болшеи присылати, тогды **кажу** их вѣшати, бо, деи, вжѣ пани Свинуская до того имения ничего не мает». Гдѣ тот служебник панѣи Свинуское, шсвятчивши то мною, вижом врадovým, и людми сторонними, **ехал** от него* (ЛЗК, 1561, 469–470). Приклад цікавий тим, що в інших документах цієї книги трапляються конструкції, де дієслово *вѣшати* вжито в складі словосполучення з формою майбутнього часу (*але и я самѣ таковых слугѣ пана Козинского и работниковѣ его, хто бы там только робит почат смель, выбит и забить и вѣшати **роскажу**, и не позволамѣ, ани попущу и боронити того моцѣне буду, ведаите ш томѣ* (ЛЗК, 1561, 280)) або в складі аналітичної форми майбутнього часу недоконаного виду (*И, мовачи ему, абы их попущаль, он, деи, служебнику моему перед вижомѣ отказаль, иж не толко тых, але и других подданных ѣна хоружичовых иматиму, битиму и **вѣшати** их **будѣ**я псов, бо, деи, мамѣ на то розказане кн̄за его млсти и кн̄гни еє млсти* (ЛЗК, 1561, с. 366)).

Засвідчені форми презенса в козацьких літописах, де описано події, що відбулися в минулому: *Потомѣ Козаки пословѣ до короля*

посилають *вопросити: его ли повелѣніемъ сія биша или ни. Королю отрицающе и повѣдающе, яко во отмищеніе шляхтичь тако учинили, Козаки соединившеся с Татарами, з великими полками на Полицу приходятъ; корол вкупъ зъ шляхетствомъ во стрѣтеніе ісходитъ, и неприятелей єднимъ боемъ побѣдилъ и поразилъ* (Л. Сам., 10). На таке вживання «з метою пожвавлення розповіді» звертав увагу С. П. Бевзенко, напр.: «Итакъ заразъ по Воскресеніи Христовомъ гетманове коронніи висилають войска немаліе водою Днѣпромъ у Чолнахъ (Л С, 8)» (Бевзенко, 1954: 183).

Форми теперішнього часу на позначення минулого зафіксовані в текстах офіційно-ділового стилю XVIII ст. Наприклад, у справі про вчинки Івана Проценка (від 6 серпня 1711 року) новомлинський сотник Григорій Шишкевич у документі написав, що козак Василь Яковенко «прекладає скаргу», а далі вжито такі конструкції: *Я, сотникъ, призвавши пред себе Юска, питаю, чи мѣла би то правда бути <:>. Юско признается <,>: «Правда, ѣне сотнику. Я, – мовит, – гроши у Яковенка вкравъ да вже и пропивъ<,>». «А овечки жѣ, – питаюся, – якие ти с Проценкомъ вѣдому продавал?». «Нѣтъ, – мовит, – ѣне сотнику, не продавал<,> толко що такъ рокъ, осмеро овечокъ въ Курентъ укравши и пригнавши додому, порѣзали да поїли, а из овчинъ кожухъ себѣ пошил я<,>». «Чи ти ж самъ, Юску, – пѣтаюся, – о тихъ овечкахъ знаешъ<,> чи еще хто с тобою вѣдаеть<,>?» «Знает, – мовит, – ѣне сотнику, о томъ и господар мой Иванъ Проценко» (ДНРМ, 1711, 51–52); *Теды того жѣ часу призвадемъ Ивана, дядка хлопцевого, и питалем подоброволне, чи взялъ тие червоніе у хлопца, чили нѣтъ. На що онъ, Иванъ, до того взятку, прится, а хлопецъ ему до очии говорит, що «нѣкому иному, толко тобѣ, – мовит, – дядку, ѡтдалъ»* (ДНРМ, 1714, 73). Представлені такі форми в пам'ятках епістолярного жанру, напр.: *Ажѣ мои тес(ѣт) сказа(л): «Якъ ми мали посилати, що ми еще и не скоро по то(м), якъ пошо(л) ти у дорогу, довѣдалися?» Ажѣ ти сказа(л): «Ви не посилали, то(л)ко жена моя посилала» А женѣ жѣ твоєи ѣнѣ судия питає(т): «Хто велѣвъ посилати?» На що ти бо(л)ше и не да(л) ѡ(т)вѣту* (ПЛ, 1723, 36).*

В українських пам'ятках трапляються випадки вживання форм майбутнього часу на позначення дій, які вже відбулися і про які згадують у розповіді. Зокрема вони виявлені в мові літописів XVII ст., напр.: «Любо якій козакъ достане у татаръ коня доброго, того отоймутъ

(Л С, 43); *И заразъ ставши на царскихъ вратахъ священникъ тоей же церкви крикнетъ на народъ: «про Богъ! церковь горить!»* (Л. С, 43)» (Бевзенко, 1954: 183). Використовували їх і в пізніших текстах ділового стилю. Так у документах XVIII ст. з Лівобережної України трапляються такі приклади: *І за тую зъгубленную пропажу, зльзъвши зъ возъка, виломивъ хворостину, сталъ ей на возу быти, тоєю палицею, і по щокамъ рукою. Она мене лаеть, а я, де, ей бю. І привюзъши до ворот ей, покинулъ предъ вороти, зопъхнувъши з воза, а самъ у двор уехалъ. ... И не идучи просто, заехали пить горъльки до Омсипихи Мелнички, а шдтол едемъ у домъ. Ажъ противъ мене бижит син мой болшии и скажетъ мнѣ: «Бѣдъ домои скоро, матка наша умерла»* (ДНРМ, 1725, 166). У наведеному тексті представлено розповіді про минулі події, проте, крім форм минулого часу (*сталъ быти, покинулъ, уехалъ, заехали*), ужито форми презенса (*лаеть, бю, едемъ, бижит*) та майбутнього часу (*скажетъ*). Відповідні форми теперішнього часу можна кваліфікувати як приклади теперішнього історичного, а форму майбутнього часу – як майбутнього історичного. Аналогічні випадки, хоча й не часто, трапляються і в інших документах, наприклад: *Савка Оробенко поидет у бровар, и зас(та)вши Бълана, питається: «Іване, чи ти іс тимъ бурлакою пил горълку, котории тепер у Мушенка лежитъ под прилавком и не говорит <, >?»* (ДНРМ, 1729, 211).

Зафіксовані форми майбутнього часу, як і теперішнього, у розповідях про минулі події у фольклорних джерелах. Зокрема в збірнику Матвія Номиса «Українські приказки, прислів'я і таке інше» (1864) після паремій «На Русі будеш!», «Уже на Русі» наведено розповідь про козака Мороза: *У голодний год колись був у Берестовці козак Мороз, багатири. Люде пухнуть з голоду: спухне, як скло; вийде на сонечко, сяде, шкура на тварі репне, то вода так и тече. От він наварить казан кулешу відер у 30 та хліба напече та й зазиває: ідїть старе й мале, іжте, – та так годував усе село з весни аж до жнив». «Іжте», каже, «добрі люде, годуватиму вас, поки й на Русь вийдете (поки хліба нового дождете)» (Номис, №13469). Переважно в паремійних одиницях форми футурума вживаються з позачасовим значенням, наприклад: *Глухи(и) не дочує(т), то пригадаєть* (К.З.); *Да(ст) не да(ст.) у голову не вдарить* (К.З.); *Два котї до єдно(и) мь(ш)ки не помъстя(т) са* (К.З.) та ін.*

Форми теперішнього часу в сучасній українській мові можуть уживатися в значенні майбутнього. Відповідні приклади можна виявити ще в давньоукраїнській мові. У тексті «Повісті временних літ» ужито форми теперішнього часу на позначення дій, що мають реалізуватися в майбутньому. Так у розповіді про помсту Ольги деревлянам використано декілька таких форм: *азъ оутро пошлю по вы . вы же рѣте не ѣдемъ . ни на конехъ . ни пѣши идемъ . но понесете ны в лодѣи . и възнесутъ вы в лодѣи* (ЛІ, 945). З них переконливими прикладами можна вважати форми *ѣдемъ* та *идемъ*, тому що в інших редакціях (Хлебниковському, Погодинському) ужито форми наказового способу *рѣйте* та *понесьте*, а також далі в тексті цієї ж редакції виступає форма наказового способу *понесите*: *они ж ркоша не ѣдемъ ни на конехъ . ни на возѣхъ ни пѣшь идемъ . но понесите ны в лодѣи* (Там само).

У цьому ж літописі виявлено й інші форми теперішнього часу на позначення майбутніх дій: *нь же вшедѣ в горѣдѣ . к Бѣловзерьчѣмъ и ре^ч имъ . аще не имете . волхвѣ сею . и не иду ѿ васъ за лѣ^т* (ЛІ, 1071) ('якщо не схопите волхвів цих, не піду від вас'). Загалом дієслово *идти* з таким значенням зафіксоване в давніх літописах: *но се молви Георгии брату Стославу вже ты самъ идеши ни сна пустиши* (ЛІ, 1159); *но Гльбѣ ре(ч) лоуче сдѣ оумроу не идоу* (ЛІ, 1177). Засвідчені випадки з цим дієсловом і в Києво-Печерському патерику: *Аще ли изгониши мя , иду въ ину страну , потомъ възвращюся , дондеже вещь си минеть* (К-П Пат., 130). Форма І особи однини теперішнього часу *иду* з футуральним значенням ужита в складі конструкції *иду на (кого)*, зокрема в Галицько-Волинському літописі: *Лестко посла ко Александрови рекъши даи Володимерь Романовичема Данилови и Василькови . не даси ли идоу на та и с Романовичема ономуу . же не давию . Лестъко же посади Романовича в Володимери* (ЛІ, 1211) ('якщо не даси, піду'). Слід зауважити, що в «Повісті временних літ» на позначення аналогічної ситуації використано інший мовний засіб: (Святослав) *и посылаи^е къ страна^м . глѣ хощю на вы ити . и иде на Шкуръку . и на Волгу* (ЛІ, 964).

В Іпатіївському літописі («Повісті временних літ», Київському та Галицько-Волинському літописах) виявлено випадки вживання інших дієслів у формі теперішнього часу недоконаного виду, ужитих на позначення майбутніх дій, напр.: *Улегъ же приимъ въ оумъ си рече николи же всаду на конь . ни вижю его боле того* (ЛІ, 912); *аще ли безъ*

грамоты пр(и)идуть. и предани будутъ намъ. **държим(ъ)** и **хранимъ** дондеже възвѣстимъ князю вашему (ЛП, 945); да **аще инъ кто пом(ы) сли(т).** на страну вашу. да азъ буду противенъ єму. и **бьюся** с ни(м) (ЛП, 971); и оудивишася рекоша. не имуть сему вѣры наши князи. **аще не "дать** сами (ЛП, 997); **любо с нимъ миръ створимъ** **любо са с нимъ бьемъ** (ЛП, 1147); **река емоу. аче ти ма оубити сноу на семъ мѣстѣ. а оубии а " не пѣдоу** (ЛП, 1150); **рекуще вже на ны приде(т) а мы са с ни(м) бьемъ** (ЛП, 1151); и **помысли во оумѣ своеѣ. "ко Двда имоу. а Рюрика выженоу изъ землю. и приимоу єдинъ власть. Роускоюу. и с братьєю. и тогда мѣщюса** Всеволодоу (ЛП, 1180). Крім того, такі форми могли бути використані в конструкціях, написаних під впливом правових документів **аще ли оударить мечемъ. или бѣсть** **кацѣмъ** **любо съсудомъ. за то оударение или оубьение да вдасть литръ .ѣ.** **сребра. п(о) покону[закону] Рускому** (ЛП, 912) та ін. Про футуральну семантику зазначених форм свідчить контекст та наявність інших форм, ужитих у значенні майбутнього часу. У більшості випадків повторюються ті самі дієслова. Проте варто пам'ятати, що на початку історичного періоду у слов'янських мовах категорія виду ще остаточно не сформувалася, а становлення простої форми майбутнього часу як у формальному, так і змістовому плані було тісно пов'язане з процесом видової диференціації. Оскільки категорія виду перебувала ще у фазі становлення, такі дієслова могли виражати значення теперішнього чи майбутнього залежно від контексту і семантики дієслівної основи. На думку В. М. Русанівського, форми теперішнього часу почали усвідомлюватися як форми майбутнього часу, коли дієслова позначали внутрішньо обмежені дії (Русанівський, 1959: 39).

Форми теперішнього часу недоконаного виду, що в певних контекстних умовах позначають майбутню дію, трапляються в текстах XIV ст., напр.: **кто коли сюю грамоту видить, а любо слышитъ прочита...**(Гр. XIV, 1387, 75) та ін. Здебільшого в таких же контекстних умовах на початку тексту виступають форми доконаного виду, напр.: **кто коли на тои листъ оузритъ. али оуслышии(т)** (Гр. XIV, 1388, 84); **чинимъ знаменито симъ листомъ, кто на нь возритъ, или прочитаеть** (Гр. XIV, 1389, 101) та ін. Подібні форми зафіксовані в пізніших пам'ятках, зокрема в «Лікарських та господарських порадинок 18 ст.»: **М(с)иць февруарій. В день стрѣтения ѧ(с)дня, если будетъ ясно, ле(н) зродит(ъ)ся добръ, але снѣгъ неспрудко гинет(ъ)** (ЛГП).

Сучасна українська літературна мова також засвідчує різний транспозиційний потенціал у дієслівних часових формах. Найбільший він у граемі теперішнього часу, що зумовлено його центральною позицією в сукупності часових граем, а також їхньою внутрішньою рухливістю (Вихованець, & Городенська, 2004: 255). Серед різновидів переносного вживання форм теперішнього часу виділяють, зокрема, такі (Вихованець, & Городенська, 2004: 255; Білодід, 1969: 370): а) теперішній історичний. Форми теперішнього історичного можуть позначати минулі дії, процеси та стани, які відбувалися (відбулись) до моменту мовлення. Таке використання служить засобом наближення до читача або слухача минулих подій, наприклад: *Зовсім маленьким був, а як зараз **бачить**: несе його тато, загорнутого в кожух, і так тепло в тому кожусі на грудях у тата, тільки за ніс хтось **щипає**. Місяць **світить** їм на шляху, і від нього **світиться** сніг довкола, лунко так **хрумкає** під ногами у тата, аж **завмирає** серце в малого: **здається**, ще хтось за ними **іде**; Степанко **втягує** голову глибше в кожух і **заплющує** очі, але все одно **бачить** гострий місяць, жовтий сніг і чийсь кроки чує позаду: **хрум-хрум, хрум-хрум** (В. Шкляр). Теперішній-минулий час, вживаючись із частками або вставними словами *було, бувало, увиразнює розповідну модальність повідомлення, яке сприймаємо як спогад* (Городенська, 2017: 383): *Надъчина мати була доброю ткалею та вишивальницею, мистецтво це й Надька ще змалку від матері перейняла, і всі оті квіти, солов'ї та калина на рушниках – то якраз її, Надъчина, робота. Влітку під час ходінь до колодязя не раз, **бувало, застаємо** її за вишиванням. **Сидить** під вишнею в затінку, схилившись над шматиною полотна, і голкою тільки блись! блись! (О. Гончар); б) теперішній емоційної актуалізації. Це такий тип переносного вживання форми теперішнього часу, коли в контексті минулого часу вона підкреслює здивування чи обурення мовця яким-небудь фактом, демонструючи цей факт як подію теперішнього: *Колись я мав телевізор, але він мене сильно нервував. А в мене й без того робота нервова, а тут **приходиш** до хати і тільки й **чуєш**, як десь літак упав, а там потяг перекинувся, а там хтось когось підірвав, а тут загорілося, а там затопилося... Не-е, то не для мене (Ю. Винничук); в) теперішній на позначення майбутніх дій. Виділяють два різновиди такого вживання: (1) теперішній наміченої дії: *Завтра до Києва****

їдемо (В. Шкляр); (2) теперішній уявної дії: *Завтра повторюється все спочатку: удавана прогулянка, повторена байдужість, моя нетерплячість, серце, що колотиться, листоноша з сумкою для листів, і жадного на моє ім'я листа* (В. Домонтович).

Досить часто також уживаються в сучасній українській мові форми майбутнього часу в значенні минулого, наприклад: *Він закохався. Запав, як тепер кажуть, на нашу Гламур. Знову став елегантний, завжди гарна краватка. Часто заходить до нас, тисне кнопку дзвіночка, тоскно поглядаючи на сусідні броньовані двері. Гламур все така ж мовчазна й печальна, обличчя – як венеційська маска. Він її зустрічає з роботи, ніби випадково, і сумку допоможе нести, і проведе до самих дверей, а вона сухо подякує й піде* (Л. Костенко).

Важливо, однак, наголосити, що вживані в тому чи тому контексті відповідні дієслівні форми не втрачають свого інваріантного граматичного значення, виявленого не за віднесеністю дієслівної форми до позначуваної нею реальності, а за її місцем в системі вищо-часових форм дієслова в українській мові. При так званому метафоричному вживанні граматичної форми притаманне їй значення не зникає, а певною мірою контрастує зі значенням контексту. У цьому контрасті між власним значенням форми і змістом контексту або мовленнєвої ситуації і полягає сутність транспозиції, тобто переносного вживання граматичної форми (Піддубська, 2001: 13). Як стверджує А. Загнітко, контекст «є визначальною величиною реалізації ГЗ, показником якого виступає функціонально переосмислений граматикуваний компонент» (Загнітко, 1996: 21).

Завдяки використанню форм з непрямим часовим значенням можна досягти різних стилістичних цілей, зокрема «автор унаочнює, увиразнює цілі картини, робить читача їх безпосереднім свідком» (Грищенко, 1972: 144), «створює живописання, експресивність, що спостерігається в усномовних стилях» (Ващенко, 1958: 82).

Висновки

Отже, дослідження транспозиційного вживання мовних одиниць передбачає з'ясування умов і шляхів переходу відповідних форм та чинників, що на них впливають: чому мовні одиниці з темпоральною семантикою, які мають особливі структурно-семіотичні характеристики, у певних контекстах можуть виражати інше категорійне

граматичне значення – вторинне. І в цьому випадку позиція мовця, його оцінка часових відношень відіграє важливу роль.

Мовні факти, представлені в писемних пам'ятках різних періодів, свідчать про те, що в українській мові здавна використовувалися засоби для збагачення й увиразнення мовлення, пов'язані з транспозиційними процесами у часовій системі дієслів. Функціонування граматичної категорії часу в синхронії та діакронії в усьому різноманітті значень часових дієслівних форм, зокрема переносних, відбиває загальні тенденції розвитку граматичної системи української мови. Подальше дослідження функціонування часових форм у прямому й переносному вживанні в історії української мови дасть змогу повніше охарактеризувати граматичну систему слов'янських мов.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Барчук**, В. М. (2011). *Грамматична темпоральність: Інтервал. Час. Таксис*. Івано-Франківськ: Сімик.
2. **Бевзенко**, С. П. (1954). Спостереження над синтаксисом українських літописів XVII ст. *Наукові записки Ужгородського державного університету*, IX, 165–243.
3. **Білодід**, І. К. (Ред.) (1969). *Сучасна українська літературна мова. Морфологія*. Київ: Наукова думка.
4. **Бондар**, О. І. (2000а). Вживання форм теперішнього часу у функції транспозиції для вираження зони минулого в сучасній українській літературній мові. *Записки з українського мовознавства*, 9, 7–19.
5. **Бондар**, О. І. (2000б). Функції транспозиції у вираженні зони майбутнього (Вживання форм теперішнього, минулого часу та інфінітива). *Записки з українського мовознавства*, 10, 3–11.
6. **Ващенко**, В. С. (1958). *Стилістичні явища в українській мові*. (Ч. 1.) Харків: ХДУ.
7. **Вихованець**, І. Р., & Городенська, К. Г. (2004). *Теоретична морфологія української мови*. Київ: Пульсари.
8. **Городенська**, К. Г. (2017). Дієслово. *Грамматика сучасної української літературної мови. Морфологія* (с. 364–492). Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.
9. **Грищенко**, А. П. (1972). Часова віднесеність речення. *Сучасна українська літературна мова. Синтаксис*. За заг. ред. І. К. Білодіда (с. 137–148). Київ: Наукова думка.
10. **Дудко**, І. В. (2013). Функціонально-ономасіологічні аспекти дослідження транспозиційних значень часових форм дієслова в українській мові. *Studia Ucrainica Varsoviensia*, 1, 47–67.
11. **Ермоленко**, С. С. (1987). *Образные средства морфологии*. Киев: Наукова думка.
12. **Ермоленко**, С. С. (2010). Семіотична структура темпорального дейксиса і комунікативно-функціональний контекст. *Мовознавство*, 2–3, 156–167.
13. **Загнітко**, А. П. (1996). *Теоретична граматики української мови: Морфологія*: монографія. Донецьк: ДонДУ.
14. **Луценко**, М. О. (1987). Теперішній історичний час як явище. *Українське мовознавство*, 14, 84–88.
15. **Мельник**, Ю. В. (1996). Транспозиція дієслівних форм дійсного способу (внутрішньомовний та міжмовний аспекти). (Автореф. дис. ... канд. філол. наук). Одеса: ОДУ імені І. І. Мечникова.
16. **Мутафчиев**, Р. (1964). *Сегаино историческо време в съвременния български език (граматико-стилистично проучване на една морфологична категория)*. София: Издателство

на Българската Академия на науките. 17. **Наконечна**, Л. Б. (2008). Семантико-функціональна транспозиція часових форм дієслова в поліпредикативних структурах сучасної української мови. (Автореф. дис. ... канд. філол. наук). Івано-Франківськ: Прикарп. нац. ун-т імені Василя Стефаника. 18. **Піддубська**, І. В. (2001). Модальна і темпоральна транспозиція дієслівних форм. (Автореф. дис. ... канд. філол. наук). Донецьк: ДонНУ. 19. **Романюк**, С. (2012). *Структура категорії темпоральності в сучасній українській мові*. Warszawa: Sowa Sp. Z o.o. 20. **Русанівський**, В. М. (1959). *Значення і взаємозв'язок граматичних категорій виду і часу в українській мові XVI–XVII ст.* Київ: Вид-во АН УРСР. 21. **Русанівський**, В. М. (1971). *Структура українського дієслова*. Київ: Наукова думка. 22. **Русанівський**, В. М., & Тараненко, О. О. (Ред.). (2000). *Українська мова: Енциклопедія*. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана. 23. **Jespersen**, O. (1924). *The Philosophy of Grammar*. Chicago and London. The University of Chicago Press. Узято з http://ctlf.ens-lyon.fr/volumes/5317_eng-Jespersen_01_1924.pdf

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ ДЖЕРЕЛ

Гр. XIV – Грамоти XIV ст. Узято з <http://litopys.org.ua/gramxiv/grb.htm>

ДНРМ – Передрієнко, В. А. (Підгот. до вид.). (1976). *Ділова і народно-розмовна мова XVIII ст. (Матеріали сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України)*. Київ : Наукова думка.

К.З. – Зіновіїв, Климентій. Вірші. Приповісті посполиті. Узято з <http://litopys.org.ua/klyment/kly.htm>

К-П Пат. – Києво-Печерський Патерик. Узято з <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001577>

ЛПІ – Лікарські та господарські порадики XVIII ст. Узято з <http://litopys.org.ua/porad/por.htm>

ЛЗК – Луцька замкова книга 1560–1561 рр. Узято з https://chtyvo.org.ua/authors/Polischuk_Volodymyr/Lutska_zamkova_knyha_1560-1561_rr/

ЛІ – Літопис Руський за Іпатіївським списком. Узято з <http://litopys.org.ua/litop/lit.htm>

Л.Сам. – Лїтопись Самовидца по новооткрытымъ спискамъ. Узято з <http://litopys.org.ua/samovyd/sam08.htm>

Номис – Номис, М. (Ред.) *Українські приказки, прислів'я і таке інше*. Узято з https://shron1.chtyvo.org.ua/Nomys_Matvii/Ukrainsko_prykazky_pryslivlia_i_take_inshe.pdf

ПЛІ – Приватні листи XVIII ст. Узято з http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z211D=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0006151

REFERENCES

1. **Barchuk**, V. M. (2011). *Hramatychna temporalnist: Interval. Chas. Taksys [Grammatical temporality: Interval. Time. Taxis]*. Ivano-Frankivsk: Simyk [in Ukrainian].

2. **Bevzenko**, S. P. (1954). Sposterezhennia nad syntaksysom ukrainskykh litopysiv XVII st. [Observations on the syntax of Ukrainian chronicles of the seventeenth century]. *Naukovi zapysky Uzhhorodskoho derzhavnogo universytetu – Scientific notes of Uzhhorod State University*, IX, 165–243 [in Ukrainian].
3. **Bilodid**, I. K. (Ed.) (1969). *Suchasna ukrainska literaturna mova. Morfolohiia [Modern Ukrainian literary language. Morphology]*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
4. **Bondar**, O. I. (2000a). Vzhivannia form teperishnoho chasu u funktsii transpozytsii dlia vyrazhennia zony mynuloho v suchasni ukrainskii literaturnii movi [The use of present tense forms in the function of transposition to express the past zone in the modern Ukrainian literary language]. *Zapysky z ukrainskoho movoznavstva – Notes on Ukrainian linguistics*, 9, 7–19 [in Ukrainian].
5. **Bondar**, O. I. (2000b). Funktsii transpozytsii u vyrazhenni zony maibutnoho (Vzhivannia form teperishnoho, mynuloho chasu ta infinityva) [Functions of transposition in the expression of the future zone (the use of present, past and infinitive forms)]. *Zapysky z ukrainskoho movoznavstva – Notes on Ukrainian linguistics*, 10, 3–11 [in Ukrainian].
6. **Vashchenko**, V. S. (1958). *Stylistychni yavyscha v ukrainskii movi [Stylistic phenomena in the Ukrainian language]*. (Ch. 1.) Kharkiv: KhDU [in Ukrainian].
7. **Vykhovanets**, I. R., & Horodenska, K. H. (2004). *Teoretychna morfolohiia ukrainskoi movy [Theoretical morphology of the Ukrainian language]*. Kyiv: Pulsary [in Ukrainian].
8. **Horodenska**, K. H. (2017). Diieslovo [Verb]. *Hramatyka suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy. Morfolohiia – Grammar of the modern Ukrainian literary language. Morphology* (pp. 364–492). Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho [in Ukrainian].
9. **Hryshchenko**, A. P. (1972). Chasova vidnesenist rechennia [The temporal relativity of the sentence.]. In Bilodid, I. K. (Ред.). *Suchasna ukrainska literaturna mova. Syntaksys – Modern Ukrainian literary language. Syntax* (pp. 137–148). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
10. **Dudko**, I. V. (2013). Funktsionalno-onomasiolohichni aspekty doslidzhennia transpozytsiinykh znachen chasovykh form diieslova v ukrainskii movi [Functional and onomasiological aspects of the study of transpositional meanings of verb tenses in the Ukrainian language]. *Studia Ucrainica Varsoviensia*, 1, 47–67 [in Ukrainian].
11. **Ermolenko**, S. S. (1987). *Obraznye sredstva morfologii [Figurative means of morphology]*. Kiev: Naukova dumka [in Russian].
12. **Yermolenko**, S. S. (2010). Semiotychna struktura temporalnogo deiksysa i komunikatyvno-funktsionalnyi kontekst [Semiotic structure of temporal deixis and communicative-functional context.]. *Movoznavstvo – Linguistics*, 2–3, 156–167 [in Ukrainian].
13. **Zahnitko**, A. P. (1996). *Teoretychna hramatyka ukrainskoi movy: Morfolohiia [Theoretical grammar of the Ukrainian language: Morphology]: monohrafiia*. Donetsk: DonDU [in Ukrainian].
14. **Lutsenko**, M. O. (1987). Teperishnii istorychnyi chas yak yavyshe [The historical present tense as a phenomenon]. *Ukrainske movoznavstvo – Ukrainian Linguistics*, 14, 84–88 [in Ukrainian].
15. **Melnyk**, Yu. V. (1996). Transpozytsiia diieslivnykh form diisnogo sposobu (vnutrishnomovnyi ta mizhmovnyi aspekty) [Transposition of verbal forms of the Indicative (intra- and inter-linguistic aspects)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Odesa: ODU imeni I. I. Mechnykova [in Ukrainian].
16. **Mutafchiev**, R. (1964). *Segashno istoricheskoe vreme v savremennia balgarski ezik (gramatiko-stilistichno prouchvane na edna morfologichna kategoria) [Historical present tense in the modern Bulgarian language (grammatical-stylistic study of a morphological category)]*. Sofia: Izdatelstvo na Balgarskata Akademia na naukite [in Bulgarian].

17. **Nakonechna**, L. B. (2008). Semantyko-funksionalna transpozyciia chasovykh form diieslova v polipredykativnykh strukturakh suchasnoi ukrainskoi movy [Semantic and functional transposition of verb tenses in polypredicative structures of the modern Ukrainian language]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Ivano-Frankivsk: Prykarp. nats. un-t imeni Vasylia Stefanyka [in Ukrainian].
18. **Piddubska**, I. V. (2001). Modalna i temporalna transpozyciia diieslivnykh form [Modal and Temporal Transposition of Verb Forms]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Donetsk: DonNU [in Ukrainian].
19. **Romaniuk**, S. (2012). *Struktura katehorii temporalnosti v suchasni ukrainskii movi [The structure of the category of temporality in the modern Ukrainian language]*. Warszawa: Sowa Sp. Z o.o. [in Ukrainian].
20. **Rusanivskiy**, V. M. (1959). *Znachennia i vzaïmozv'язok hramatychnykh katehorii vydu i chasu v ukrainskii movi XVI–XVII st. [The meaning and interrelation of grammatical categories of Aspect and Tense in the Ukrainian language of the XVIth–XVIIth centuries]*. Kyiv: Vyd-vo AN URSSR [in Ukrainian].
21. **Rusanivskiy**, V. M. (1971). *Struktura ukrainskoho diieslova [The structure of the Ukrainian verb]*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
22. **Rusanivskiy**, V. M. & Taranenka, O. O. (Eds.). (2000). *Ukrainska mova: Entsyklopediia [The Ukrainian language: Encyclopaedia]*. Kyiv: Vyd-vo «Ukrainska entsyklopediia» im. M. P. Bazhana [in Ukrainian].
23. **Jespersen**, O. (1924). *The Philosophy of Grammar*. Chicago and London. The University of Chicago Press. Retrieved from http://ctlf.ens-lyon.fr/volumes/5317_eng_Jespersen_01_1924.pdf [in English].

CONDITIONAL ABBREVIATIONS OF SOURCES

Hr. XIV – Hramoty XIV st. [Charters of the 14th century]. Retrieved from <http://litopys.org.ua/gramxiv/grb.htm>

DMVN – Peredriienko, V. A. (Pidhot. do vyd.). (1976). *Dilova i narodno-rozmovna mova XVIII st. (Materialy sotennykh kantseliarii i ratush Livoberezhnoi Ukrainy) [The business and colloquial language of the 18th century (Materials from company chancelleries and municipal administrations of the Left-Bank of Ukraine)]*. Kyiv: Naukova dumka.

K.Z. – Zinoviiv, Klymentii. *Virshi. Prypovisti pospoltyi [Poems. Proverbs of the Commonwealth]*. Retrieved from <http://litopys.org.ua/klyment/kly.htm>

K-P Pat. – Kyievo-Pecherskyi Pateryk [Kyiv-Pechersk Patericon]. Retrieved from <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001577>

LHP – Likarski ta hospodarski poradnyky XVIII st. [Doctor's and household manuals of the 18th century]. Retrieved from <http://litopys.org.ua/porad/por.htm>

LZK – Lutska zamkova knyha 1560–1561 rr. [Castle Book of Lutsk of 1560–1561]. Retrieved from https://chtyvo.org.ua/authors/Polischuk_Volodymyr/Lutska_zamkova_knyha_1560-1561_rr/

LI – Litopys Ruskyi za Ipativskym spyskom [The Russian Chronicle according to the Ipatiev list]. Retrieved from <http://litopys.org.ua/litop/lit.htm>

L.Sam. – Litopys Samovydtsa po novootkrytym spyskam [The Chronicle of Samovydets based on newly discovered lists]. Retrieved from <http://litopys.org.ua/samovyd/sam08.htm>

Nomys – Ukrainski prykazky, pryslivia i take inshe [Ukrainian sayings, proverbs, etc.]. *Uklav M. Nomys*. Retrieved from https://shron1.chtyvo.org.ua/Nomys_Matvii/Ukrainsko_prykazky_pryslivlia_i_take_inshe.pdf

PL – Pryvatni lysty XVIII st. [Private letters of the 18th century]. Retrieved from http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0006151

Марчило Лариса Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри української мови, Український державний університет імені Михайла Драгоманова; вул. Пирогова, 9, м. Київ, 01601, Україна.

E-mail: lm.marchylo@udu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0001-6384-3919>

Marchylo Larysa – Candidate of Philological Sciences (Ph.D.), Docent, Doctoral researcher at the Department of Ukrainian Language, Mykhailo Dragomanov Ukrainian State University; 9 Pirogova str., Kyiv, 01601, Ukraine.

Дудко Ірина Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови, Український державний університет імені Михайла Драгоманова; вул. Пирогова, 9, м. Київ, 01601, Україна.

E-mail: i.v.dudko@udu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0003-2644-4374>

Dudko Iryna – Candidate of Philological Sciences (Ph.D.), Docent, Professor at the Department of Ukrainian Language, Mykhailo Dragomanov Ukrainian State University; 9 Pirogova str., Kyiv, 01601, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 30 березня 2024 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Марчило Л. М., Дудко І. В. Транспозиційна реалізація часових форм дієслова в українській мові: діахронічний аспект. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2024. Вип. 60 (до 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка). С. 85–101. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.08>

APA: Марчило, Л. М., Дудко, І. В. (2024). Транспозиційна реалізація часових форм дієслова в українській мові: діахронічний аспект. *Лінгвістичні дослідження*, 60 (до 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка), 85–101. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.08>